

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI TO'Y MAROSIMI DISKURSINING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Ataboyeva Nilufar No'monjon qizi

Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi to'y marosimi diskursining lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilingan. Tahlil natijasida ikkala tildagi to'y diskursida universal va etnomarkaziy elementlarning o'zaro ta'siri aniqlangan. Ingliz tilida individualizm va shaxsiy his-tuyg'ularning ifodasi ustuvorligi qayd etilsa, o'zbek tilida jamoa qadriyatlarini, nasab-nasl davomiyligi g'oyalari va diniy-madaniy komponentlarning kuchli ta'siri kuzatilgan.*

Kalit so'zlar: *ritual diskurs, to'y marosimi, lingvokulturologiya, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili, kommunikativ strategiyalar, madaniy kodlar*

Аннотация: *В статье представлен сопоставительный анализ лингвокультурных особенностей свадебного дискурса в английском и узбекском языках. Анализ выявил взаимодействие универсальных и этноцентрических элементов в свадебном дискурсе в обоих языках. Если в английском языке отмечается приоритет индивидуализма и выражение личных чувств, то в узбекском языке наблюдается сильное влияние общинных ценностей, идей преемственности рода и религиозно-культурных компонентов.*

Ключевые слова: *ритуальный дискурс, свадебный обряд, лингвокультурология, сопоставительное языкознание, английский язык, узбекский язык, коммуникативные стратегии, культурные коды*

Abstract: *This article provides a comparative analysis of the linguocultural features of the wedding ceremony discourse in English and Uzbek. The analysis revealed the interaction of universal and ethnocentric elements in the wedding discourse in both languages. While in English, the priority of individualism and the expression of personal feelings is noted, in Uzbek, a strong influence of community values, ideas of lineage continuity, and religious-cultural components is observed.*

Keywords: *ritual discourse, wedding ceremony, linguocultural studies, comparative linguistics, English, Uzbek, communicative strategies, cultural codes*

Kirish. Ritual diskurs lingvistika, madaniyatshunoslik va antropologiyaning kesishmasida joylashgan muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. To'y marosimi esa har qanday jamiyatning markaziy ijtimoiy-madaniy hodisasi sifatida til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini namoyish etuvchi noyob material taqdim etadi. V.I.Karasik ta'kidlaganidek, ritual diskurs institutsional muloqotning maxsus turi bo'lib, unda qatnashchilar belgilangan ijtimoiy rollar doirasida harakat qiladilar va madaniy jihatdan kodlangan xatti-harakatlar namunalariga rioya qiladilar [1]. T.van Deyk diskursni

shunchaki matn emas, balki ijtimoiy amaliyot sifatida talqin qiladi, bu esa to'y marosimi nutqini keng ijtimoiy-madaniy kontekstda o'rganishni talab qiladi [2].

O'zbek madaniyati to'y an'analariida sharqona kollektivizm, nasab-nasl hurmatiga bo'lgan e'tibor, Islom dinining ta'siri va mingtillik davomida shakllangan ijtimoiy ierarxiya namoyon bo'ladi. Sh.Shoabdurahmonov va boshqalar o'zbek tilining tarixiy rivojlanishi va madaniy xususiyatlarini fundamental tadqiq etib, til va madaniyatning uzviy bog'liqligini ko'rsatganlar [3]. D.Xudoyberganova o'zbek xalq og'zaki poetik ijodiyoti, shu jumladan to'y folklorining til va uslub xususiyatlarini chuqur tahlil qilgan [4]. Ingliz to'y diskursi esa G'arbiy Yevropa protestant an'analari, individualizm qadriyatlari va zamonaviy sekulyarlashuv jarayonlarining ta'sirida shakllangan. J.Austin va J.Searle tomonidan ishlab chiqilgan nutqiy aktlar nazariyasi to'y marosimlari diskursini tushunish uchun muhim nazariy asos yaratdi, chunka tabrik, va'da, e'lon qilish kabi illokutiv aktlar to'y nutqining asosini tashkil etadi [5].

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, qiyosiy-tipologik, lingvokulturologik va diskurs-tahlil metodlariga asoslanadi. Tahlil jarayonida strukturaviy-semantik, komponentli tahlil, kontekstual tafsir va madaniy kodlarni dekodlash usullaridan foydalanilgan. Y.S.Stepanov madaniy konseptlar nazariyasi doirasida to'y, oila, mehr-muhabbat kabi markaziy konseptlarning til tizimidagi akslanishini o'rgangan [6]. O'zbek tilshunosligi sohasida Sh.Shoabdurahmonov, B.Urinboyev, D.Xudoyberganova, M.Mirzayev o'zbek ritual nutqining xususiyatlarini o'rganishga muhim hissa qo'shganlar [3][4]. B.Urinboyev o'zbek xalqining oilaviy munosabatlari va urf-odatlarini etnografik jihatdan tahlil qilib, to'y marosimlarining ijtimoiy-madaniy kontekstini yoritgan [7]. M.Mirzayev o'zbek tilining leksikologiyasi va frazeologiyasi sohasida fundamental tadqiqotlar olib borib, ritual nutqda qo'llaniladigan barqaror birikmalar va milliy-madaniy semantikani o'rgangan [8]. Ingliz to'y diskursi E.Goffman, D.Tannen, J.Holmes tomonidan pragmalingvistik va ijtimoiy-lingvistik jihatdan tahlil qilingan [9]. Lingvokulturologiya yo'nalishi V.A.Maslova, V.N.Teliya asarlarida rivojlantirilgan bo'lib, tilning madaniy ma'nolar tashuvchisi sifatidagi funksiyasini o'rganadi [10]. To'y marosimi diskursida madaniy kodlar - antropomorfik, zoomorfik, botanik, rangli, raqamli kodlar faol namoyon bo'ladi.

Nutqiy aktlar nazariyasi J.Austin va J.Searle tomonidan yaratilgan bo'lib, to'y diskursida ekspressiv (tabrik, istak), komissiv (va'da), deklarativ (nikoh e'lon qilish) aktlarning o'rni muhimdir [5]. P.Brown va S.Levinson xushmuomalalik nazariyasi to'y nutqidagi ijtimoiy munosabatlar va yuz saqlash strategiyalarini tushunish uchun muhim asos beradi. O'zbek tilshunosligida Sh.Shoabdurahmonov va boshqalar o'zbek tilining grammatik tuzilishi, leksik boyligi va uslubiy imkoniyatlarini sistematik ravishda o'rganib, ritual nutqning til xususiyatlarini tushunish uchun nazariy asos yaratganlar [3]. D.Xudoyberganova o'zbek xalq og'zaki poetik ijodiyotida qo'llaniladigan badiiy vositalar, metaforik tizim, ramziy obrazlar tizimini tahlil qilib, to'y folklori tilining poetik

xususiyatlarini ochib bergan [4]. B.Urinboyev o'zbek xalqining oilaviy munosabatlari etnografiyasida to'y marosimlarining bosqichlarini, har bir bosqichda bajariladigan ritual harakatlar va aytilishi lozim bo'lgan so'zlarni, duolarni batafsil tavsiflab bergan [7]. M.Mirzayev o'zbek tilining frazeologik birliklarini tadqiq qilib, to'y nutqida qo'llaniladigan barqaror birikmalar, maqol-matallar, duolar tuzilishining milliy-madaniy semantikasini ochib bergan [8].

Natijalar va muhokama. Ingliz va o'zbek tillaridagi to'y marosimi diskursining strukturaviy tahlili ikkala an'anada ham ma'lum ketma-ketlik va bosqichlilikni ko'rsatadi, ammo ularning mazmunoviy to'ldirilishi sezilarli farq qiladi. O'zbek to'y diskursidagi nikoh to'yida mahram, fotiha, nikoh bitimi, nasab-nasabni sanash, katta-kichiklik tartibini e'lon qilish kabi komponentlar mavjud bo'lib, bu yerda diniy va an'anaviy diskurslar o'zaro bog'langan. B.Urinboyev o'z tadqiqotlarida nikoh to'yining har bir bosqichida aytilishi lozim bo'lgan duolar, nasihatlarinig ijtimoiy-madaniy funksiyalarini tahlil qilgan va ularning jamiyatda oilaviy munosabatlarni tartibga soluvchi, avloddan avlodga qadriyatlarni o'tkazuvchi mexanizm ekanligini ko'rsatgan [7]. Ingliz to'y diskursi asosan bir martalik marosimdan iborat bo'lib, uning markazida nikoh marosimi (ceremony) va qabulxona (reception) turadi. Rasmiy qismda nikoh qasami (vows), uzuk almashinuvi, e'lon qilish momentlari muhim o'rin tutadi. Qabulxonada esa ota-onalar, do'stlar, kuyov va kelinning nutqlari ketma-ket amalga oshiriladi.

Leksik-semantik tahlil ikkala tildagi to'y diskursida turli konseptual sohalarga murojaat qilishni ko'rsatadi. O'zbek to'y nutqida "rizq-baraka", "duo", "omad", "baxt-saodat", "nasl-nasab", "hurmat-izzat" kabi konseptlar markaziy o'rinni egallaydi. Bu konseptlar kollektivistik dunyoqarashni, transsendent kuchlar ta'siriga ishonchni, avlodlar o'rtasidagi davomiylilikni aks ettiradi. M.Mirzayev o'zbek tilining frazeologik tizimini tadqiq qilib, to'y marosimlarida qo'llaniladigan "baxt-saodat tilab", "omad-baxt yor bo'lsin", "nasabingiz davom etsin", "rizq-roziligingiz keng bo'lsin" kabi barqaror birikmalarning semantik strukturasi va madaniy ma'nosini tahlil qilgan [8]. Masalan, "Xudoning rizq-barakasi sizlarga yog'ilsin", "Nasabingiz pok bo'lsin", "Avlodlaringiz ravnaq topsin" kabi formulalar tez-tez uchraydi. Diniy leksika ("halol", "harom", "savob", "fotiha", "nikoh") o'zbek to'y diskursining ajralmas qismidir, bu Islom madaniyatining chuqur ta'sirini ko'rsatadi. Bundan tashqari, o'zbek tilida metaforik ifodalar keng qo'llaniladi: "bog' gullari", "bahor kuni", "quyosh nuridan" - bu emotsional ta'sirni kuchaytirishga xizmat qiladi. D.Xudoyberganova o'z tadqiqotlarida o'zbek xalq og'zaki poetik ijodiyotida, xususan to'y folklorida qo'llaniladigan ramziy obrazlar tizimini tahlil qilib, gul, qush, nur kabi obrazlarning madaniy semantikasini ochib bergan [4].

Ingliz to'y diskursida "love", "happiness", "commitment", "partnership", "journey", "future" kabi konseptlar dominant mavqega ega. Bu yerda individuallik, shaxsiy tanlash erkinligi, ikkala sherikning tenglik va hamkorlik g'oyalari ko'zga tashlanadi. Ingliz tabrik nutqlari ko'pincha "May your love grow stronger each day", "Wishing you a lifetime of happiness together", "Here's to your new adventure" kabi formulalarni o'z ichiga oladi.

Romantik sevgi konsepti markaziy o'rinda turadi va u ko'pincha sayohat, sarguzasht metaforalari orqali ifodalanadi. Diniy elementlar sekulyar jamiyatlarda kamroq namoyon bo'ladi, faqat diniy to'ylarda ular aniq ko'rinadi. Ingliz diskursida yumoristik elementlar, shaxsiy xotiralar, his-tuyg'ularning ochiq ifodalanishi keng tarqalgan, bu G'arbiy Yevropa madaniyatidagi individualizmning namoyon bo'lishidir.

Kommunikativ strategiyalar jihatidan ham sezilarli farqlar mavjud. O'zbek to'y diskursida ijtimoiy iyerarxiya va yosh farqi katta ahamiyatga ega. Nutq shakllari rasmiy va tantanali bo'lib, ularda hurmat bildirish, duo qilish, nasab berish kabi aktlar ustunlik qiladi. Boshlovchi yoki do'mbirchi tomonidan aytilgan nutqlar ko'pincha aforizm, maqol-matallardan, she'riy parchalardan, tarixiy shaxslar va diniy arboblar nomlaridan foydalanadi. Sh.Shoabdurahmonov va boshqalar o'zbek tilining stilistik qatlamlarini tahlil qilib, rasmiy va norasmiy nutq farqlarini, hurmat bildirish vositalarini, ijtimoiy munosabatni tilga akslanishini fundamental ravishda o'rganganlar [3]. O'zbek diskursida "biz" konsepti muhim bo'lib, yangi oila ikki nasabning birlashishi sifatida ko'rib chiqiladi: "Ikkala oilaning baxti bir-biriga bog'langan". Kollektiv javobgarlik va jamoa qo'llab-quvvatlashi doimiy ravishda ta'kidlanadi. Ingliz to'y nutqlarida shaxsiy tajriba, anekdotlar, kulgili voqealar markaziy o'rin tutadi. Nutq ko'pincha norasmiy, samimiy ohangda bo'lib, nutq so'zlovchi o'z shaxsiy munosabati va emotsional tajribasini ochiq bayon etadi. "I" va "you" pronominalari faol ishlatiladi, bu individualizmning tilga akslanishidir. Ingliz diskursida tenglik g'oyasi muhim: kelinning ota-onasi ham kuyovning ota-onalari kabi teng huquqli nutq so'zlaydilar, do'stlar ham rasmiy qatnashchilar kabi e'tiborga loyiqdir.

Madaniy kodlar tahlili ikkala madaniyatda ham turli semiotik tizimlarning ta'sirini ko'rsatadi. O'zbek to'y diskursida rang kodi (oq - poklik, qizil - hayot va baxt, yashil - islom va baraka), raqamli kod (7 - muqaddas son, 40 - to'liqlik ramzi), taom kodi (non - muqaddaslik, o'g'il-qiz to'yi uchun osh - jamiyatni birlashtiruvchi element) faol namoyon bo'ladi. D.Xudoyberganova o'zbek folklor matnlarida rang va raqam ramziyligini tahlil qilib, ularning madaniy-tarixiy ildizlarini va xalq dunyoqarashidagi o'rnini ko'rsatgan [4]. Zoomorfik kodda qo'y (qurbon), ot (omonlikni yetkazish), botanik kodda zarang, archa (yovuz ko'zdan himoya) kabi elementlar uchraydi. Ingliz to'y diskursida rang kodi (oq - tozalik va yangi boshlanish, ko'k - sadoqat, pushti - romantika), gul kodi (atirgul - sevgi, liliya - tozalik), taom kodi (tort kesish - birlashma ramzi) muhim o'rin tutadi. Zoomorfik kodlar kamroq faol bo'lib, asosan qushlar (kaptarlar - tinchlik va sevgi ramzi) ishlatiladi.

Qiyosiy tahlil universal va etnomarkaziy xususiyatlarning o'zaro ta'sirini ko'rsatadi. Universal xususiyatlarga: yangi ijtimoiy statusni e'lon qilish funksiyasi, tabrik va istak bildirish aktlari, tantanalik va bayramona kayfiyat, ijtimoiy tarmoqlarni mustahkamlash maqsadi kiradi. Etnomarkaziy xususiyatlar esa madaniy qadriyatlar tizimi, diniy-dunyoviy balans, kommunikativ uslub, metaforik tizim, madaniy kodlarning repertuari jihatidan farqlanadi. O'zbek diskursida kollektivizm, avlodlar davomiylik, diniy-madaniy

sintez ustunlik qilsa, ingliz diskursida individualizm, shaxsiy sevgi, sekulyar yondashuv va tenglik g'oyalari dominantlik qiladi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillaridagi to'y marosimi diskursining lingvokulturologik tahlili til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini yaqqol namoyish etadi. Tadqiqot natijasida aniqlandi ki, har ikki diskurs ham ritual muloqotning umumiy xususiyatlariga ega bo'lsa-da, ular o'z madaniyatlarining qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi sezilarli farqlarga ega. O'zbek to'y diskursi sharqona kollektivizm, diniy-madaniy sintez, nasab-nasl davomiylik g'oyalari, ijtimoiy ierarxiya va hurmat tizimiga asoslanadi. Ingliz to'y diskursi esa G'arbiy Yevropa individualizmi, romantik sevgi kulti, shaxsiy erkinlik va tenglik konseptlari bilan tavsiflanadi. Strukturaviy jihatdan ikkala diskurs ham ketma-ketlik va bosqichlilikga ega, ammo o'zbek an'anasida ko'proq ritual elementlar va diniy komponentlar mavjud. Leksik-semantik darajada farqlar konseptual sohalarda, asosiy konseptlar tarkibida, metaforik tizimda namoyon bo'ladi. Kommunikativ strategiyalar ijtimoiy munosabatlar modeliga, shaxs va jamiyat o'rtasidagi balansga, emotsional ifodaning maqbul darajasiga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karasik, V.I. (2004). Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. Volgograd: Peremena.
2. van Dijk, T.A. (2008). Discourse and context: A sociocognitive approach. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Shoabdurahmonov, Sh., Urinboyev, B., Doniyorov, X., & Sodiqov, Q. (1980). Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: O'qituvchi.
4. Xudoyberganova, D. (2006). O'zbek xalq og'zaki poetik ijodiyoti. Toshkent: Mumtoz so'z.
5. Austin, J.L. (1962). How to do things with words. Oxford: Oxford University Press.
6. Stepanov, Y.S. (2001). Konstanty: slovar russkoy kultury. Moscow: Akademicheskii Proekt.
7. Urinboyev, B. (1991). O'zbek xalqining oilaviy munosabatlari tarixidan. Toshkent: Fan.
8. Mirzayev, M. (1981). O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent: O'qituvchi.
9. Tannen, D. (2005). Conversational style: Analyzing talk among friends. Oxford: Oxford University Press.
10. Maslova, V.A. (2001). Lingvokulturologiya. Moscow: Akademiya.